

Н. В. Кондратенко

### ПОЛИФОНИЯ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ КАРНАВАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ НЕКЛАССИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ

Статья посвящена исследованию типов речевых масок, реализованных в украинском модернистском и постмодернистском художественном дискурсе. Предложена типология речевых масок, которые функционируют в художественном тексте неклассической парадигмы.

**Ключевые слова:** художественный дискурс, карнавализация, полифония, речевая маска.

N. V. Kondratenko

### POLYPHONY AS A MANIFESTATION OF LANGUAGE KARNAVALIZATION IN LITERARY DISCOURSE OF NON-CLASSICAL PARADIGM

The article is devoted to types of speech masks, which are realized in the Ukrainian modernist and post-modernist literary discourse. We propose a typology of speech masks that operate in non-classical paradigm of literary text.

**Key words:** literary discourse, karnavalization, polyphony, speech mask.

УДК 81'42

Д. В. ПЛИСАК

## ХУДОЖНЯ КОМУНІКАЦІЯ VS ДИСКУРС: ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНЕСЕННЯ ПОНЯТЬ

У статті аналізується характер зв'язку між поняттями художньої комунікації та дискурсу, визначаються умови їх розмежування.

**Ключові слова:** художня комунікація, дискурс, співвідношення понять.

З розвитком та поглибленням лінгвістичних досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми з'являється потреба у визначенні і розмежуванні термінів. Взаємодія і тісний логічний зв'язок між напрямками розвитку лінгвістики часто створює умови для взаємозамінності наукових понять. Проте характер та конкретні умови виникнення цього явища потребують уточнення. Зокрема, це стосується понять *дискурс* і *художня комунікація*. У працях О. О. Селіванової, Ф. С. Бацевича, В. Г. Зінченко, О. О. Леонтьєва та Ю. М. Караулова частково розглядаються питання визначення цих понять, проте одностайної відповіді на них немає.

**Актуальність** дослідження полягає у тому, що художня комунікація і дискурс є одними із найбільш досліджуваних аспектів сучасної лінгвістики, на їх базі створюється велика кількість аналітичних лінгвістичних напрацювань. Отже, **метою** даної статті є визначення характеру зв'язку між поняттями дискурсу та художньої комунікації, а також умов їх розмежування. Для досягнення вищезазначеної мети були поставлені наступні **завдання**: 1) визначити і проаналізувати поняття художньої комунікації; 2) розглянути співвідношення понять дискурсу та художньої комунікації; 3) визначити характер зв'язку між поняттями дискурсу і художньої комунікації.

Комунікативна лінгвістика, динамічно розвиваючись, постійно поглиблює і розширює свій предмет дослідження і тим самим виконує різноманітні теоретичні й прикладні завдання, одним із яких є навчання практичному аналізу комунікативних ситуацій, які мають місце в щоденному житті й зафіксовані в кращих зразках художньої літератури. Об'єкт цієї науки — комунікативна діяльність — має широке та вузьке означення: як інформаційного зв'язку сутностей, так і людського спілкування, передавання інформації, думок, ідей певним кодовим способом, зокрема, мовно-знаковим. Е. Гроссе зауважує: «Комунікація є акцією спілкування за допомогою знаків (мовних і немовних), що слугує меті передавання інформації незалежно від способу та намірів». Розглядаючи різні дефініції комунікації, Г. Г. Почепцов пропонує визначити її як процес прискорення обміну інформацією, оскільки кожен у комунікації зацікавлений в тому, щоб швидше дійти до істини [10, с. 126]. Комунікація складається з комунікативних актів, учасниками яких є комуніканти, котрі породжують висловлювання (тексти) та інтерпретують їх. Комунікативним актом вважається окрема мовленнєва діяльність (фрагмент комунікації) [6, с. 14].

Дослідники художньої комунікації відзначають певну схожість між властивостями художнього тексту і мовленнєвого комунікативного акту (Ф. С. Бацевич, А. П. Стельмашук, М. В. Тара-

сова). Як підкреслює В. В. Різун, «текст не можна аналізувати поза комунікативним актом, оскільки «живий» зміст інформації лежить у тому, щоб вона була повідомленою та сприйнятою. Це означає, що художній текст потрібно розглядати з комунікативних позицій, оскільки його можливість бути «інформативною системою» з образним змістом є безспірною» [9, с. 10].

Є. В. Сидоров також вважає комунікативність базовою характеристикою, інтегральною супер-ознакою тексту, його здатністю слугувати ефективною предметно-знаковою основою розгортання комунікації у систему повного тричленного складу і, нарешті, забезпечувати успіх соціальної взаємодії людей мовленнєвими засобами [10, с. 111].

Спрямованість лінгвістики тексту на сучасну теорію комунікації сприяє розв'язанню багатьох малодосліджених питань щодо комунікативної компетенції автора, ефективності текстової комунікації, визначення моделей сприймання тексту тощо. Потреба зрозуміти літературу як процес соціальний, комунікативний і нормотворчий водночас приводить лінгвістів від суб'єкта, який пише, до суб'єкта, який читає й оцінює. Літературна комунікація має бути репрезентована як інтерсуб'єктивне поле. Вона не могла виконувати свою соціальну функцію, доки не визнавали діалогічний зв'язок між текстом, його реципієнтами та посередниками між ними, доки інтерсуб'єктивний естетичний досвід зводили до монологічного «задоволення від тексту», яке читає — за Роланом Бартом — знаходив у «райському саду слів» [5, с. 41].

Фактор адресанта, на думку І. О. Безкровної, впливає на інші комунікативні параметри тексту, зумовлює тип адресата, характер референта і спосіб кодування інформації [3, с. 88]. У широкому розумінні спрямованість на адресата є невід'ємною передумовою комунікації взагалі та художньої комунікації зокрема. Адресованість художнього тексту як єдиного цілого дозволяє розглядати адресованість мовленнєвих форм, що входять до нього. Хосе Ортега-і-Гассет зазначає, що «хороша тільки та книга, яка дає нам відчуті прихований у ній діалог, відчуті, що автор прагне безпосередньо уявити собі свого читача, а цей читач відчуває міцну руку, яка торкається його, яка може його приголубити чи злегка ляснути» [111, с. 21]. Проте, як підкреслює О. П. Воробйова, в будь-якому художньому тексті містяться експліцитні і/або імпліцитні вказівки на певний тип (типи) адресата, який здатен декодувати його зміст в діапазоні, адекватному для розуміння [4, с. 50].

Суб'єктно-мовленнєва двоплановість структури художнього тексту призводить до того, що на поверхневому рівні текст являє собою складне утворення, котре дозволяє визначити два різновиди літературної комунікації (художньої комунікації): реальну і зображену, вигадану, внутрішньотекстову [1, с. 394]. Реальна комунікація відбувається по лінії автор—текст—читач, а зображена — відтворює персонажне спілкування у тексті. Проте, як зазначає Г. Р. Яусс, у комунікативному ланцюгу в історії літератури автор — це водночас «реципієнт», для якого він починає писати [5, с. 38]. Крім того, можливим є спілкування в контексті автор-персонажі, при якому відбувається взаємодія реальної і зображеної комунікації. Тому слід зазначити, що план комунікації залежить від структури художнього дискурсу.

Фактично у рамках художньої комунікації діяльність автора спрямована, по-перше, на переконливе зображення мікрокосму створеної його уявленням квазіреальності і, по-друге, на максимальне залучення адресата у світ пристрастей його мікрокосму [8, с. 25]. Автор художнього тексту використовує певні прийоми, які покликані забезпечити з боку комунікантів (реальних чи зображених) адекватні передачу й сприйняття змісту і смислу тексту, включаючи фактор прогнозованого впливу як невід'ємної частини мовленнєвого спілкування.

Поняття художньої комунікації у багатьох контекстах взаємопов'язане із поняттям дискурсу. Так, на терені сучасної теорії мовленнєвої комунікації об'єдналися лінгвістика тексту, теорія мовленнєвих актів та прагматика, які спрямували свої дослідження на аналіз дискурсу як «складного комунікативного явища, що містить, окрім тексту, ще й екстралінгвістичні чинники (знання про світ, установки, мету мовця, спрямованість на його ментально-прагматичну сферу і т. ін.)». Тим самим в основу вивчення дискурсу покладено діяльнісну онтологічну картину мовленнєвого спілкування, що не лише дає змогу заглибитися у зміст комунікації (художньої комунікації), а й стає новою ланкою на шляху пояснення такого складного феномену, як використання людьми природної мови — «знаряддя соціальної дії та взаємодії в умовах конкретних ситуацій спілкування на основі соціальної системи правил, постулатів, стратегій» [10, с. 129]. При цьому характер співвідношення понять не до кінця визначений. Як зазначає Ф. С. Бацевич, дискурс вважають категорією комунікації поруч із мовленнєвим жанром і мовленнєвим актом [2, с. 137]. Крім того, поняття дискурсу асоціюється з усіма виявами комунікації в суспільстві (комунікативний дискурс, мовний, вербальний, невербальний, сучасні дискурсивні практики, дискурс мовчання), комунікацією у межах окремих каналів (візуальний, слуховий, тактильний), виявом правил спілкування, способів викладу та втілення прагматичної мети мовців (етикетний, лайливий, дидактичний).

Ф. С. Бацевич зазначає, що дискурс визначають також як носія різних типів інформації в комунікації: раціональної, духовної віри, світобачення, поривань тощо. Дискурс ототожнюють із предметом дослідження різних наук (соціологічний, політологічний, філологічний), сприйма-

ють як вияв культурної комунікації (дискурс культури, культурний, модернізму, постмодернізму), етнокультурних особливостей спілкування (міжкультурний, різномовний, іншокультурності), культурно-історичних особливостей комунікації (дискурс Нового часу, Відродження). Соціальні, вікові та статеві характеристики учасників комунікації також ототожнюються з типами дискурсу (політичний, влади, радянський, молодіжний, феміністичний, лейбористський, радикальний).

Поняття дискурсу часто асоціюється з типами та формами мовлення, принципами побудови повідомлення, його риторикою (монологічний, діалогічний, наративний, риторичний, іронічний тощо), характеристиками мовлення окремої людини і груп людей (особистісний, неповторний, колективістський, авторитарний). Розглядають дискурс і як функціональний стиль, різновид мовлення (усний, писемний, науковий, художньо-белетристичний, діловий, літературний), різновид функціонального стилю, його реалізацію в різних сферах спілкування (юридичний, судовий, газетний, радіодискурс, кінодискурс, театральний, у сфері публік рілейшнз, рекламний, святковий); як жанр художньої літератури (прозовий, ліричний, драматичний) [2, с. 137].

За твердженням Ф. С. Бацевича, дискурс визначають і як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів. Дискурс трактують як сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем і осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем (адресатом) [2, с. 138]. З іншого боку, дискурс розглядається як складова комунікативного акту поруч із ситуацією — фрагментом об'єктивно існуючої реальності, складовою якої є вербальний акт. У цьому випадку дискурс — це вербалізована мовленнєво-мисленнєва діяльність, складовими якої є лінгвістичні (засоби мовного коду) й нелінгвістичні (засоби інших семіотичних систем) компоненти [2, с. 104].

За Н. Д. Арутюновою, дискурс — це мовлення, занурене у життя, «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними — прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін. чинниками». За аналогією дискурс у літературі — художній текст, занурений у життя. Іншими словами, дискурс у літературі є зв'язним художнім текстом у поєднанні з екстралінгвістичними факторами [7, с. 140]. Іншими словами, дискурс фактично є засобом і втіленням художньої комунікації. На підтвердження цього можна навести безліч прикладів, коли твір, який належить минулому, переживається як теперішнє і продовжує впливати на сучасне життя, а інформація, яку несе художній дискурс, як зазначає В. Г. Зінченко, залишається актуальною [7, с. 141] і таким чином, на нашу думку, служить каналом комунікації між автором і читачем художнього твору.

О. О. Леонтьєв та Ю. М. Караулов вважають, що комунікація є компонентом дискурсу, мовною особистістю, детермінованою сукупністю ментальних, психічних, емоційних, оцінних, прагматичних та ін. ознак. Вони стверджують, що важливим є розгляд комуніканта не як абстрактного, середньовічного еталонного індивіда, а як конкретної особистості, що формулює мету та план дій у мовленнєвій ситуації, контролює та коректує її [10, с. 138]. Це твердження має своє підґрунтя, проте вважати комунікацію суто компонентом дискурсу є недоцільним. Між цими поняттями існує тісна взаємозалежність. Дискурс є відтворенням, втіленням, засобом і водночас результатом художньої комунікації. Він створюється автором як засіб передачі інформації читачеві і комунікативної взаємодії з ним. В дискурсі відтворюється мовлення і спілкування (комунікація) персонажів. Фактично дискурс є втіленням багаторівневої структури художньої комунікації, яка нерозривно пов'язана із особою автора. Так, О. О. Селіванова зауважує: «Спосіб організації дискурсу не можна розглядати без особистості, оскільки саме поняття «спосіб» передбачає екстеріоризацію внутрішніх властивостей особистості на результати її діяльності — дискурс» [10, с. 138]. А оскільки діяльність особистості в цьому плані є комунікативною, то поняття дискурсу і художньої комунікації можна вважати взаємозамінними у певних контекстах.

**Висновки.** Художня комунікація — це акція спілкування за посередництва або ж на основі художнього твору, що слугує меті передавання інформації в межах своєрідних діалогів імпліцитного й експліцитного характеру між автором, читачем та персонажами. Виділяють реальну та зображену (вигадану, внутрішньотекстову) різновиди художньої комунікації. При цьому план комунікації залежить від структури і характеру побудови художнього твору.

Дискурс вважають категорією комунікації, він асоціюється з усіма виявами комунікації в суспільстві. Дискурс визначають як тип комунікативної діяльності, трактують як сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, він розглядається як складова комунікативного акту поруч із ситуацією. Дискурс розуміють як мовлення, занурене у життя. В літературі він є зв'язним художнім текстом в сукупності з екстралінгвістичними факторами. Дискурс є засо-

бом і втіленням художньої комунікації, служить каналом комунікації між автором і читачем художнього твору. О. О. Леонтьєв та Ю. М. Караулов вважають, що комунікація є компонентом дискурсу.

Між поняттями художньої комунікації і дискурсу існує взаємозалежність частини-цілого. Дискурс є відтворенням, втіленням, засобом і водночас результатом художньої комунікації. Він створюється автором як засіб передачі інформації читачеві і комунікативної взаємодії з ним. В дискурсі відтворюється мовлення і спілкування (комунікація) персонажів. Фактично дискурс є втіленням багаторівневої структури художньої комунікації, яка нерозривно пов'язана із особою автора. Тому поняття дискурсу і художньої комунікації можна вважати взаємозамінними у певних контекстах.

**Перспективи дослідження:** визначити характер взаємодії і умови взаємозамінності понять художньої комунікації, мовлення, спілкування, дискурсу та тексту.

1. Арнольд И. В. Авторский комментарий в романе Дж. Фаулза «Женщина французского лейтенанта» / И. В. Арнольд, Н. Я. Дьяконова // Изв. АН СССР. Сер. лит. и языка. — 1985. — Т. 44. — № 5. — С. 393—405.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: [Підручник] / Ф. С. Бацевич. — К.: ВЦ «Академія», 2004. — 344 с.
3. Бескровная И. А. Поэтический текст как модель автокоммуникации: типы адресатов // НДВШ: Филологические науки. — 1998. — № 5—6. — С. 87—92.
4. Воробьева О. П. Реализация фактора адресата в художественном тексте в аспекте лингвокультурной традиции / О. П. Воробьева // Филологические науки. — 1992. — № 1. — С. 59—66.
5. Яусс Г. Р. Рецептивная эстетика и литературная коммуникация / Ганс Роберт Яусс // Слово і час. — 2007. — № 6. — С. 37—46.
6. Гойхман О. Я. Основы речевой коммуникации: [Учебник для вузов] / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина. — М.: ИНФРА, 1997. — 272 с.
7. Зинченко В. Г. Межкультурная коммуникация. От системного подхода к синергетической парадигме: [Учеб. пособие]. — 2-е изд. / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Киризе. — М.: Флинта: Наука, 2008. — 224 с.
8. Карабан В. И. Сложные речевые единицы. Прагматика асиндетических полипредикативных образований / В. И. Карабан. — Киев: Вища школа, 1989. — 132 с.
9. Різун В. В. Аспекти теорії тексту // Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту / В. В. Різун, А. І. Мамалига, М. Д. Феллер. — К.: РВВ «Київ. ун-т», 1998. — 336 с.
10. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. — К.: Фіто-соціоцентр, 1999. — 148 с.
11. Степанов Г. В. К проблеме единства выражения и убеждения (автор и адресат) / Г. В. Степанов // Контекст 1983: Литературно-теоретические исследования / Отв. ред. П. В. Палиевский. — М.: Наука, 1984. — С. 20—37.

Д. В. Плысак

#### ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КОММУНИКАЦИЯ VS ДИСКУРС: К ПРОБЛЕМЕ СООТНОШЕНИЯ ПОНЯТИЙ

В статье анализируется характер связи между понятиями художественной коммуникации и дискурса, определяются условия их дифференциации.

**Ключевые слова:** художественная коммуникация, дискурс, соотношение понятий.

D. V. Plysak

#### LITERARY COMMUNICATION VS DISCOURSE: TO THE PROBLEM OF CORRELATION OF NOTIONS

In the article the character of connection between the notions of literary communication and discourse is analyzed; the conditions of their differentiation are determined.

**Key words:** literary communication, discourse, correlation of notions.

УДК 811.1/.2'373.612/.74:82—193.1

Т. А. ПАНАСЕНКО

#### ЕЛЕМЕНТИ МОВНОЇ ГРИ В ЕНІГМАТИЧНИХ ТЕКСТАХ У РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВАХ

У статті розглядаються елементи і «механізми» мовної гри в загадках в українській, російській, англійській і французькій мовах, встановлюються рівні, на яких виявляються елементи мовної гри в енігматичних текстах.

**Ключові слова:** мовна гра, загадка, різносистемні мови.